

RÛZBİHAN-I BAKLÎ'NİN ARÂİSÜ'L-BEYÂN'INDA İBADETLERE DAİR BAZI İŞÂRÎ YORUMLAR

Gönderim Tarihi: 15.10.2018

Kabul Tarihi: 07.11.2018

Enver Bayram

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
DKAB Anabilim Dalı

Dr. Assistant Professor, Gaziosmanpaşa University, Faculty of Theology,
Department of Religious Culture and Ethics

Tokat, Turkey

enbayram@mynet.com

orcid.org/0000-0001-7624-4528

Öz

Müfessirler, Kur'an'ı bağlı buldukları tefsir ekolleri çerçevesinde tefsir etmeye çalışmışlardır. Kur'an'ın zahirî ve işârî anlamı üzerinde kafa yormuşlardır. Zahirî anlamı ön plana çıkaran müfessirler olduğu gibi işârî anlamı ön plana çıkaran müfessirler de vardır. Öte yandan her iki anlama aynı derece de önem veren müfessirler de mevcuttur. Müfessir Baklî ayetin zahirî anlamını ön plana çıkarmaktan ziyade işârî anlamına öncelik vermektedir. O; namaz, oruç, zekât, hac ve kurban ibadeti ile ilgili yapmış olduğu işârî yorumlarda bunları Allah'a yaklaşma vesileleri olarak değerlendirmektedir. Ona göre ibadetlerini yerine getiren kimseler çeşitli makamlar geçerek Allah'a ulaşacaklardır. Bunun aksine ibadetlerini yerine getirmede gevşek davrananlar bundan mahrum kalacaklardır.

Bu makalede Rûzbihan-ı Baklî'nin Arâisü'l-Beyânında yer alan ibadetlerle alakalı işârî yorumlar ele alınacaktır. Öncelikle işârî tefsirle alakalı kısa bir bilgi verilecek, ardından da Baklî'nin hayatı ve eserlerine kısaca değinilecektir. Bunun yanında tefsirde geçen bazı tasavvufi kavramlar açıklanmaya çalışılacaktır. En sonunda ise Baklî'nin namaz, oruç, zekât, hac ve kurban ibadetine dair yaptığı işârî yorumlar sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Baklî, İşârî, Yorum, İbadet.

Some Sufi (Mystical) Interpretations About Worships in Ruzbihan al-Baqli's

Tafsir "Arais al-Bayan"

Abstract

Exegetes have tried to interpretation in the context of the Qur'an tafsir schools to which they are connected. They pondered on the apparent and symbolic meaning of the Qur'an. There are commentators who put the symbolic meaning in the forefront

as well as the commentators who make the apparent meaning front. On the other hand, both are equally understand the importance that commentators. The commentator Baklî gives priority to the meaning of the symbolic rather than to the foreground of the meaning of the verse. He considers them as a means of approaching God in his occupational comments about prayers, fasting, zekah, pilgrimage and sacrifice worship. According to him, people who perform worship will reach God by omitting various authorities. On the contrary, those who act loosely in performing their prayers will be deprived of it.

In this article, relevant interpretations related to worship in Râzbihan-ı Baklî's Arâisü'l-Beyân will be discussed. First, a brief information about the symbolic (isharî) tafsir will be given, followed by a brief look at the life and works of Baklî. In addition, some of the mystical concepts in tafsir will be explained. Finally, symbolic interpretations of Baklî's prayer, fasting, zekah, pilgrimage and sacrifice will be presented.

Keywords: Tafsir, Baklî, İsharî, İnterpretation, Worship.

Giriş

Kur'an'ı tefsir etme hususunda fikhî, ilmî, kelimâ tefsir gibi farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Tasavvuf erbabının, özellikle bâtinî yorumlarının bolca yer aldığı tefsir ekolü işârî tefsir de bu yaklaşımlardan biridir.

İşârî tefsir, "sûfinin kalbine doğduğu kabul edilen işaretlere dayanarak ayetleri yorumlaması; mutasavvıfların bu yöntemle yaptıkları tefsirler için kullanılan tabire denir."¹ İşârî tefsir yapan mutasavvıflara göre bir kelamın dış (zahirî) anlamı olduğu gibi, iç (bâtinî) anlamı da vardır. Ancak bu iç (bâtinî) anlam herkes tarafından anlaşılabilir. Bunu ancak yakîn bilgisine sahip tasavvuf erbabı anlayabilir.² Yani sûfi tarafından anlaşılman mana artık zahiri mana değildir.³ İmam Gazâlî (ö. 1111), Sehl-i Tüsterî (ö. 896) den ilmin üçe ayrıldığını nakletmektedir. Buna göre birincisi ilm-i zahirdir ki âlim bunu herkese açıklar. İkincisi ilm-i bâtındır ki âlim bunu ancak ehline

¹ Süleyman Uludağ, "İşârî Tefsir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23: 424. İşârî tefsirin farklı yorumları için bk. Ahmed el-Hasenî İbn Acîbe, *Tefsîru'l-Fâtihati'l-Kebîr*, thk. Bessâm Mahmûd Bârûd (Ebû Dabi: el-Mücemmeu's-Sekâfî, 1999), 1: 133; Muhsin Demirci, "İşârî Tefsir", *Tefsir Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: İfav Yayınları, 2011), 136; Yunus Emre Gördük, *Tarihsel ve Metodolojik Açından İşârî Tefsir* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2013), 38-39.

² Uludağ, "İşârî Tefsir", 23: 424-425.

³ Mahmut Ay, "İşârî Tefsiri Yeniden Düşünmek", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 24 (2011): 105.

Rûzbihan-ı Baklî'nin Arâisü'l-Beyân'ında İbadetlere Dair Bazı İşârî Yorumlar | 203
açıklar. Üçüncüsü ise kimseye açıklanması caiz olmayan ilimdir ki bu, Allah ile kulu arasında bir sırdır.⁴ Ayrıca tasavvuf erbabı arasında oluşan ıstılahı kullanmak işârî tefsirin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.⁵

Tasavvufî ya da işârî tefsirin kabulü noktasında âlimler arasında görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Vahidî (ö. 1076), İbnü'l-Cevzî (ö. 1201), Zerkeşî (ö. 1392), Zehebî (ö. 1977) gibi âlimler işârî tefsire mesafeli durmuşlardır.⁶ Mesela Zerkeşî'nin naklettiğine göre sûfilerin Kur'an ayetlerine dair yorumları sadece onların kendi bulmuş oldukları manalardır, bir tefsir değildir.⁷ Bunun yanında işârî tefsiri kabul eden âlimler onun makbul olabilmesi için bazı şartlar ileri sürmüşlerdir. Buna göre Kur'an'dan çıkarılan bâtinî mananın zahirî manaya zıt olmaması, Kur'an'dan başka bir ayetin ya da ayetlerin çıkarılan bu manayı teyit etmesi, şer'i ve akli bir muârizin bâtin manaya galip gelmemesi, bâtin mananın yegâne mana olduğunun iddia edilmemesi gibi durumlarda bâtinî mana makbul addedilebilir.⁸

Bu çalışmada bir işârî tefsir olan Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*'ında özellikle namaz, oruç, zekât, hac ve kurban gibi ibadetlerin yer aldığı ayetleri nasıl tefsir ettiği ve bu ibadetleri bâtinî anlamda nasıl anladığı incelenmeye çalışılacaktır. Zira Baklî'nin tefsiri işârî yorumların yoğun olduğu bir tefsir olarak göze çarpmaktadır. Bu husustaki ayetlere verilen zahirî anlam işârî anlamın gerisinde kalmaktadır. Bunun yanında kısaca Baklî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilecek, akabinde de tefsirinde ön plana çıkardığı metodu ele alınacaktır.

1. Rûzbihan-ı Baklî ve İşârî Tefsiri

Baklî, tam olarak bilinmese de 1132 ya da 1133 yılında Fesâ'da doğmuştur. Asıl adı Rûzbihân'dır. Babası sebzeçilikle uğraştığından ve kendisi de küçükken bu işle meşgul olduğundan dolayı el-Baklî nisbesiyle tanınmıştır. Baklî, çocukluğundan itibaren din şuuruna sahip olmuş ve kendini Allah'ın zikrine vermiştir. On sekiz yaşından sonra gündelik hayatın rutin işlerinden sıyrılarak kendini tamamen tasavvuf yoluna

⁴ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî, *İhyaü Ulumu'd-Din*, trc. Ahmet Serdaroğlu (b.y.: Akçağ Yayınları, ts.), 1/1: 253.

⁵ Davut Ağbal, "İbnü'l-Arabî'nin İşârî Tefsir Anlayışının Fikrî Arka Planı", *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8 (2017): 228.

⁶ Uludağ, "İşârî Tefsir", 23: 426.

⁷ Bedruddin Muhammed b. Abdullah Zerkeşî, *el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ebu'lFadl ed-Dimyâtî (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 429.

⁸ M. Hüseyin Zehebi, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn* (Kahire: y.y., 1962), 3: 43; Süleyman Ateş, *İşârî Tefsir Okulu* (Ankara: AÜİF Yayınları, 1974), 21; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi* (Ankara: y.y., 1988), 2: 12; Muhsin Demirci, *Tefsir Tarihi* (İstanbul: İfav Yayınları, 2012), 214.

vermiştir. Tasavvufa girişinin ilk yıllarında Irak, Kirmân, Hicaz ve Şam gibi yerlere seyahatlerde bulunmuştur. Yirmi beş yaşında Şirvan'da ikamet etmeye başlamıştır. Bir müddet sonra tekrar Fesâ'ya dönmüştür. Daha sonra tekrar Şirvan'a dönmüş ve 1209 yılında orada vefat etmiştir.⁹

Çağdaşları arasında "ariflerin sultanı", "âlimlerin burhanı", "âşıkların misali" ve "abdalların serveri" unvanlarıyla da tanınan el-Baklî, tefsir, hadis, fıkıh ve özellikle de tasavvufa dair birçok eser kaleme almıştır. *Meşrebü'l-ervâh*, *Ara'isü'l-beyan*, *Mantiku'l esrâr bi-beyani'l-envâr*, *Şerh-i Şathiyât*, *Risaletü'l-üns fi ruhi'l-kuds*, *Abherü'l- âşikîn*, *Şerhu'l-hucüb ve'l-estâr fi makâmâti ehli'l-envâr ve'l-esrâr*, *Seyrü'l-ervâh*, *Kitabü'n-Nükât*, *Keşfü'l esrâr ve mükâşefetü'l- envâr* eserleri el-Baklî'ye ait eserlerden bazılarıdır.¹⁰

Her şeyden önce Baklî'nin *Ara'isü'l-beyan*'ı Arapça yazılmış bir işârî tefsirdir. Sülemî'nin *el-Hakâik*'i ve Kuşeyrî'nin *Letâifü'l-işârât*'ı bu tefsirin en çok yararlandığı kaynaklardandır.¹¹ Baklî, Sülemî'ye ait tefsiri gözden geçirmiş ve bazı fazlalıkları atmıştır. Kendi düşüncesini de katarak eserini meydana getirmiştir.¹²

Baklî, yazmış olduğu bu tefsire nasıl başladığını şöyle beyan etmektedir: "Ben bu işe Rabbâni bilgi ve hikmete iyice daldıktan sonra başladım. Bu hususta ilk asırlarda geçen büyük şeyhlerin, Kur'an'ın hakikatlerine dair tefsirlerine uydum. Allah kelâmının zahir ve bâtını sonsuzdur. Hiç kimse onun dibine varamamıştır. Çünkü Kur'an'ın harflerinden her biri bir sır denizidir, nur ırmağıdır. Zira Kur'an, kıdemi anlatmaktadır. Allah'ın zatının sonu olmadığı gibi sıfatlarının da sonu yoktur."¹³ Daha sonra Baklî, tefsirinde başvurduğu metodu şöyle açıklamaktadır: "İşte bu ezeli denizlerden birkaç avuç ezeli hikmet ve işaretleri sunmak istedim. Bilginlerin anlayışlarının, filozofların akıllarının kavramaktan âciz bulunduğu hikmetler ve işaretler... Bu maksatla velilerin, halifelerin ve sâfililerin sünnetine uyarak Kur'an hakikatlerine dair gayet veciz, usandırmayan bir tefsir yazdım. Önce Kur'an hakikatine dair kalbime

⁹ Nazif Hoca, "Baklî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 4: 545-546.

¹⁰ Hoca, "Baklî", 4: 547.

¹¹ Karşılaştırmak için bk. Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia es-Sülemî, *Hakâ'iku't-tefsîr*, thk. Seyyid İmran (Beyrut: Daru kütübü'l-ilmîyye, 2001); Abdülkerim Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim el-Besyunî (Mısır: el-hey'etü'l-mısriyyetü'l amme, ts).

¹² M. Nazif Şahinoğlu, "Ara'isü'l-beyan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1991), 3: 265; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 138.

¹³ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, thk. Ahmed Ferid (Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2008), 1: 13; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 138.

doğan manaları, ince beyanları, Rahmanî işaretleri güzel sözlerle, şerefli ibarelerle ifade ettim. Bazen bir âyete şimdiye kadar kimsenin tefsir etmediği bir tefsir yaptım. Benim sözümden sonra şeyhlerimin sözleri içinde ibaresi lâtif, işareti güzel olanları aldım, çoğunu da bıraktım ki kitabım hafif, mücmel ve açık olsun.”¹⁴ Kendisinin de ifade ettiği gibi Baklî, ayetin tefsiriyle alakalı önce kendi görüşlerini aktarmış, ardından da o hususta ayetin işârî yorumunu özet halde diğer âlimlerden nakletmiştir.

Baklî'ye göre Kur'an, ibare, işaret, letâif ve hakâiki ihtiva etmektedir. Bunlardan ibare avam için (sıradan kişiler), işaret havas için (seçkin kimseler), letaif veliler için ve hakaik de peygamberler içindir.¹⁵ Baklî, her ayeti tefsir etmek yerine seçtiği ayetleri tefsir etme yoluna gitmektedir. Ayetleri tefsirinde de zaman zaman hadislerden yararlanmaktadır.¹⁶ Bunun yanında o, ayetlerin zahirî manasından ziyade bâtinî anlamları üzerinde durmaktadır. Öyle ki bazen bazı ayetlerin tefsirinde¹⁷ ayetlere Bâtniyyenin yorumlarına benzer yorumlar getirmiştir.¹⁸ Mesela bu sadette o, “Tavaf edenler, ayakta duranlar, rükû ve secde edenler için evimi temizle” (el-Hac 22/26) ayetinin tefsirinde tavaf edenleri (tâifîn), Hakk'ın tecelli, nurlarının askerleri, ğayb varidatının ziyaretçileri olarak; ayakta duranları (kâimîn) mağrifet nurları olarak yorumlamaktadır. Yine ruku ve secde edenleri (rukke's-sucûd) de akıllar olarak açıklamaktadır.¹⁹ Görüldüğü Baklî zaman zaman ayetin zahirî anlamından tamamen kopmakta ve onu Bâtinîlerin anlayışı çerçevesinde yorumlamaktadır. Ancak bu tür yorumlar tefsirinde fazla yer almamaktadır. Bunun yerine tefsirinde diğer işârî tefsirlerle uyum içerisindeki bâtinî yorumları ağır basmaktadır.

2. Tefsirindeki İbadetlere Dair Bazı İşârî Yorumlar

Namaz, oruç, zekât, hac ve kurbanla alakalı ayetler fikhî tefsirlerce enine boyuna ele alınmıştır. Bu tefsirlerde fikhî meselelere yönelik deliller zahirî anlam çerçevesinde ortaya konulmuştur. Olayın bâtinî yönünü de işârî tefsirler üstlenmiş ve farklı bir bakış açısıyla ilgili ayetlerin anlaşılmasına katkı sunmuşlardır. İşte bu noktada Baklî de ibadetlerle ilgili ayetleri farklı bir bakış açısıyla ele almıştır. Buradan hareketle Baklî özelinde sufî müfessirlerin söz konusu ayetleri ne şekilde yorumladıklarına dair bir kapı aralanacaktır.

¹⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 13; Ateş, *İşârî Tefsir Okulu*, 139.

¹⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 13.

¹⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 141.

¹⁷ Ayetler için bk. et-Tevbe 9/91; en-Nahl 16/81; en-Neml 27/20-21; el-Hac 22/26.

¹⁸ Şahinoğlu, “Ara'isü'l-beyan”, 3: 265;

¹⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 536.

2.1. Namaz

Lügatte “dua”, “tebrik” ve “bereket duası etme” anlamlarına gelen namaz,²⁰ terim olarak “belli vakitlerde, belli şartlarda okunan belli zikirlerden ve yerine getirilen hususî rükünlerden ibaret olan ibadettir.”²¹ İnkârı küfür olup, farziyeti kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.²²

Baklî, namazı ariflerin göz aydınlığı, sevenlerin konuşması ve arzulayanların hakkı müşahedesi olarak tavsif etmektedir.²³ Yine ona göre namaz, Allah’a ulaşmanın bir vasıtasıdır.²⁴ Şehvetlerine uyararak namazı terk edenler, hak ehinden uzaklaşan ve sapıklığa önderlik yapan kimselerdir.²⁵ Ona göre gerçek namaz, insana kalp huzuru veren, onu Allah’a yaklaştıran, namazdan sonra bile onu kötülüklerden men eden namazdır. İşte böyle bir namaz ariflerin göz aydınlığı olmuş olur.²⁶ O, “Sabır ve namazla yardım dileyin. Bu, şüphesiz, huşû duyanların dışındakiler için ağır (bir yük) dır.” (el-Bakara 2/45) ayetinin tefsirinde makamların talep edilmesi için sabırla Allah’tan yardım istemenin gerekliliğini ifade ederken, müşahede edilebilen şeyleri talep etmede de namaz ile Allah’tan yardım istenmesi gerekliliğini ortaya koyar. Yine o, sabırla yardım dilemenin bedeni, namazla yardım dilemenin de ruhu tezkiye edeceğini bildirmektedir. Aynı zamanda namazın huşu ehline kolaylaştırıldığını ifade etmekte ve huşu ehlini de âşiklar olarak yorumlamaktadır.²⁷

Baklî, “Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın)...” (el-Maide 5/6) ayetini de işârî yönden açıklamaktadır. Baklî, ayetin öncelikle yüzü yıkamayı zikrettiğini belirtmektedir. Akabinde Allah’ın tecellisinin ortaya çıktığı yerin yüz olduğunu ve ruhların güzelliğinin yüzlerde belirmediğini dile getirmektedir. Yüzü suyla yıkamanın sebep-i hikmetini şehvetin tozundan arındırmak ve kötü şekilde nitelenmekten alıkoymak olarak açıklayan Baklî, suyun

²⁰ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, “Sly”, *Lisanu’l-Arab* (Beyrut: Daru Sadr, ts.), 14: 465; Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, “Sly”, *el-Kâmûsü’l-muhit* (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 2005), 1: 1304; Ragıb İsfehani, “Sly”, *Müfredât*, trc. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), 870.

²¹ Abdullah b. Mahmud el-Mevsilî, *el-İhtiyar* (Dimeşk: Daru’r-risaleti’l-âlemiyye, 2009), 1: 123.

²² Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1: 123.

²³ Baklî, *Arâisü’l-Beyân fi Hakâiku’l-Kur’an*, 1: 32.

²⁴ Baklî, *Arâisü’l-Beyân fi Hakâiku’l-Kur’an*, 2: 460.

²⁵ Baklî, *Arâisü’l-Beyân fi Hakâiku’l-Kur’an*, 2: 464.

²⁶ Baklî, *Arâisü’l-Beyân fi Hakâiku’l-Kur’an*, 3: 105.

²⁷ Baklî, *Arâisü’l-Beyân fi Hakâiku’l-Kur’an*, 1: 47-48.

cevherinin, fıtratın ilk cevherinden yaratıldığına dikkat çekmektedir. Böylece kudsi nurlar ve Allah'ın azametinin yüceliği yüzde tecelli etmiş olur ve bu şekilde yüz tertemiz bir hale gelmiş olur. Suyun yüze vermiş olduğu bu özellik bütün abdest azaları için de geçerlidir. Nihayetinde kul, Allah'ın huzuruna temiz bir halde çıkmış olur.²⁸

Baklî, abdestin fazileti hususunda da “Kim güzelce abdest alırsa, o kimsenin günahları tırnaklarının altına varıncaya kadar bütün vücudundan çıkar.”²⁹ hadisini zikretmektedir. O, Allah'a vuslat ve onu müşahede için, Allah'a ulaşınca dek nefsi Rububiyet denizinde, kirlerden temizlemenin lüzumuna dikkat çekmektedir. Böylece kalbi temizlenmiş olan kimsenin namazı vuslattır, namazdaki hareketleri ve kıraati yakınlıktır, kıyama muhabbettir, rükûu haşyettir (korku), secdesi şehadettir, tahiyatı mutluluktur, duası makbuldür.³⁰ Görüldüğü gibi Baklî, abdesti manevi kirlerden temizlenmenin bir aşaması olarak görmekte ve bu şekilde kılınan bir namazın reddedilmeyeceğini ifade etmektedir.

Baklî, kıyam, kıraat, rüku, secde gibi namazın rükunlarının yer aldığı ayetlere de işârî yorumlar getirmektedir. Bu hususta o, “... Kendilerine Rahmân'ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı.” (el-Meryem 19/58) ayetinin tefsirinde Allah'ın azametini gören kimselerin secde de ağladığını, kişi için de bu secdenin en tatlı secde olduğunu, ağlamanın da ne güzel bir ağlama olduğunu beyan etmektedir.³¹ Yine o, “Onlar, Rablerine secde ederek ve kıyama durarak gecelerler.” (el-Furkan 25/64) ayetinin tefsirinde kıyamı şaşırma anı ve yüzün renginin attığı an olarak; rükûyu Allah'ın azametinin görüldüğü an olarak; secdeyi onu müşahede etmede en yakın an olarak nitelendirmektedir. Gecelerini kıyam, rükû, secde halinde geçirenler aşk, şevk ve zevk halinde geçirmiş olurlar.³²

Baklî, “Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (daima) Allah'ı anın. Huzura kavuşunca da namazı dosdoğru kılın; çünkü namaz müminler üzerine vakitleri belli bir farzdır.” (en-Nisa 4/103) ayetinin tefsirinde namazın bizzat zikir olduğuna değinmekte ve diğer zamanlarda da namazda olma şuuruyla hareket edilmesinin gereğini vurgulamaktadır. O, Allah'ın zikre belli bir zaman tayin etmediğini, aksine namaza belli bir vaktin tayin edildiğini, zira namazla insanın Allah'ın kibriya ve azamet kapılarını keşfettiğini ifade etmektedir. Ancak bu zaman

²⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 300.

²⁹ Müslim, “Tahâret” 33.

³⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 301.

³¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 465.

³² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 3: 39.

süresi sınırlı tutulmuştur, zira bu süre devamlı olmuş olsaydı bu makamda insan buna daha fazla güç yetiremezdi ve yanardı. Bu kısa süre içinde dahi insan namazın sırlarıyla³³ fena³⁴ bulmuş, onda yok oluvermiştir.³⁵

Baklî, “Gündüzün iki ucunda, gecenin de ilk saatlerinde namaz kıl. Çünkü iyilikler kötülükleri (günahları) giderir. Bu, öğüt almak isteyenlere bir hatırlatmadır.” (el-Hud 11/114) ayetinin tefsirinde de gündüzün iki ucunun ve gecenin ilk saatlerinin hangi vakitlere tekabül ettiğini ifade etmese de namazın bu vakitlerde kılınmasının büyük hikmetlerine dikkat çekmekte ve bu vakitlerin müşahede ve muhadara³⁶ ehli için önem verilmesi gereken vakitler olduğunu açıklamaktadır.³⁷ Ne var ki o, “Gündüzün güneş dönüp gecenin karanlığı bastırınca kadar (belli vakitlerde) namaz kıl; bir de sabah namazını. Çünkü sabah namazı şahitlidir.” (el-İsra 17/78) ayetinin tefsirinde geçen iki vakti ikindi ve sabah vakti olarak tayin etmektedir.³⁸ Zira, bu vakitler kullar için Allah ile yakınlaşmaya vesile olan vakitlerdir. Bu vakitlerde ruhuyla, kalbiyle ve aklıyla murakabe³⁹ ve zikir meclislerine gelenler Allah’ın sırrına mazhar olurlar. Bu vakitlerde namaz kılan kimseler taatin ve zikrin tadını alırlar. Bunun aksine diğer vakitlerde daha çok gaflet, zelle ve günah vardır.⁴⁰ Yine o, sabah namazının şahitli olmasıyla ilgili de “şahid”in Allah’ın zatı, “meşhud”un ise onun sıfatı olduğunu ifade etmektedir.⁴¹

Baklî, “Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus bir nafile olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabbinin, seni, övgüye değer bir makama

³³ “Sır kelimesi tasavvufta "sadece Allah'ın bildiği ya da az sayıda insan tarafından bilinen özel bilgi" ve "ruhun bir idrak mertebesi" olmak üzere iki anlamda kullanılır." Geniş bilgi için bk. Necdet Tosun, “Sır”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 2009), 37: 115.

³⁴ Kulun kendi fiil ve davranışlarını görmekten fâni olup gerçek kul olma noktasına ulaşması anlamında bir tasavvuf terimi. Geniş bilgi için bk. Mustafa Kara, “Fenâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları 1995), 12: 333-335.

³⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 271.

³⁶ Muhâdara, “Sâlikin kalbinin Hakk'ın huzurunda bulunması anlamında tasavvuf terimi”dir. Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Keşf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 315-317.

³⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 140.

³⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 376.

³⁹ Murakabe, “Kulun, sürekli biçimde Allah Teâlâ'nın gözetimi altında bulunduğunun şuur ve idrakinde olması anlamında tasavvuf terimi”dir. Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Mukarebe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 31: 204.

⁴⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 140.

⁴¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 376.

göndereceği umulur.” (el-İsra 17/79) ayetinin tefsirinde teheccüd namazıyla ilgili yorumlarda bulunmaktadır. Söz konusu ayette geçen teheccüd namazından kastın, gece yarısında namaz kılan kimseler için Allah'ın zatının cemalini keşfetmek olduğunu, bunun da “Makam-ı Mahmud” olduğunu açıklamaktadır. “Makam-ı Mahmud”un ise Hz. Peygamber'in büyük günah işleyen kimseler için göstereceği şefaata olacağını âlimlerden nakletmektedir.⁴²

Baklî, namaz ve takva ilişkisine de değinmektedir. Ona göre namaz kılan kimse namazında Allah'tan sakınarak namaz kılmalıdır. Zira namaz, celal, heybet ve münacat makamıdır. Allah dışında hiçbir şeyin kalbe getirilmemesi gereken bir makamdır.⁴³ En'am suresinin 132. âyetinin tefsirinde “...Benim göz aydınlığım (kurretü aynî) namazda kılındı”⁴⁴ hadisini nakleden Baklî, namazda Allah'ın müşahedesinin ortaya çıkmasından dolayı namazın “göz aydınlığı” olarak nitelendirildiğini belirtmektedir.⁴⁵

Baklî, “Namazları ve orta namazını (üstlerine düşerek, titizlik göstererek) koruyun ve Allah'a gönülden boyun eğiciler olarak (namaza) durun.” (el-Bakara 2/238) ayetinin tefsirinde namazın korunmasının iki şekilde olduğunu, bunlardan birinin zahirî, diğerinin de bâtinî olduğunu zikretmektedir. Namazın rükunlarına riayet etmekle namazı zahirî manada, “İhsan, Allah'ı görür gibi ibadet etmendir; çünkü sen O'nu görmesen de O seni görmektedir.”⁴⁶ hadisinin de ifade ettiği gibi kulun, müşahede makamına çıkmakla namazını bâtinî manada koruyabileceğini açıklamaktadır. Bunun yanında o, keşif⁴⁷ ehlinin “salâtü'l-vüsta”yı gözetleme adına bütün namaz vakitlerine önem verdiklerini ifade etmekte,⁴⁸ ancak “salatü'l-vüsta”nın hangi namaz olduğuna dair bir bilgi vermemektedir.

Baklî, Müminun suresinde geçen “Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler” (el-Muminun 23/2) ve “Ve onlar ki, namazlarına devam ederler.” (el-Muminun 23/9) ayetlerini de işârî bir tarzda yorumlamaktadır. O, namazda huşu içinde olmayı münacat makamında Allah ile beraber

⁴² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 377.

⁴³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 375.

⁴⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 19: 305.

⁴⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 408.

⁴⁶ Buhari, “İman”, 1.

⁴⁷ Keşf, “Aklın ve duyuların yetersiz kaldığı ilahiyat konularında doğrudan bilgi edinme yolu anlamında bir tasavvuf terimi.” Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, “Keşf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25: 315-317.

⁴⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 94.

olduğu halde onun azametini müşahede etmek olarak açıklamaktadır. Yine o, namazlara devam etme özelliğini de Allah'a yaklaşmanın ve istikametın tatlılığı ve mutluluğu içinde vesveselerden kalbi korumak ve Allah'ın dışındakileri oradan çıkarmak olarak yorumlamaktadır.⁴⁹

Baklî, "Ey iman edenler! Sarhoş iken, ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayınız..." (en-Nisa 4/43) ayetinin tefsirinde iki zümreye hitap edildiğini bildirmektedir. Birinci hitap muhabbet ve aşk ehlinedir. Bu kimseler kutsi nurlarla sarhoş olan kimselerdir. Onlar sarhoş olarak kendilerini namazın kıyamında, rükûunda ve secdesinde kaybeden kimselerdir. İkinci hitap ise heva ve şehvet şarabından içip sarhoş olan gaflet ehlinedir. Onlar içtikleri bu içkiyi bedenlerinden dışarı atmadıkça, akılları yerine gelmedikçe müşahede, yaklaşma ve münacat makamı olan namaza yaklaşamazlar.⁵⁰ Görüldüğü gibi Baklî, Allah aşkını sembolize eden sarhoşlukla, zahirî sarhoşluğu birbirinden tefrik etmekte ve aşk ehlinin namazdan aldığı hazzı ve zevke zımnen işaret etmektedir.

Baklî, kısa da olsa namazla ilgili fıkhî meselelere de girmekte ve bu ayetleri işârî bir tarzda yorumlamaktadır. Mesela o, "Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur." (en-Nisa 4/101) ayetinin tefsirinde yer alan namazın kısaltılmasının müşahede⁵¹ ehli için bir ruhsat olarak verildiğini ifade etmektedir. Zira müşahede ehli, vecd⁵² halinin etkisi altına girdiklerinde namazın kılınışında onlara ruhsat tanınmıştır. Bununla beraber namaz bir kulluk görevidir ve ister korku halinde isterse de güven halinde onu eda etmek bir zorunluluktur.⁵³ Yine bu sadette o, İsrâ 110. âyetinin tefsirinde namazda okunacak kıraatin ne yüksek, ne de alçak, ikisi arasında bir sesle okunması gerektiğini; zira böyle bir davranışın istikamet üzerinde kalmayı sağladığını ifade etmektedir.⁵⁴

Baklî, "Allah'ın mescitlerini ancak Allah'a ve ahiret gününe iman eden, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan

⁴⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 549-551.

⁵⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 250-251.

⁵¹ "Müşâhede; tasavvufta, Allah'ın zuhur ve tecellilerini görmeyi, seyir ve temaşa etmeyi ifade eden bir kavramdır." Geniş bilgi için bk. Süleyman Uludağ, "Müşahede", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2006), 32: 152-153.

⁵² "Vecd, tasavvufta iradesi dışında sâlikin kalbine ansızın gelip beşerî vasıflarından soyutlanmasına yol açan hal anlamında bir tasavvuf terimi." Geniş bilgi için bk. Semih Ceyhan, "Vecd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42: 583-584.

⁵³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 269.

⁵⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 390.

kimseler imar eder.” (et-Tevbe 9/18) ayetinin tefsirinde namaz kılınan mescitlerle ilgili işârî yorumunu da serdetmektedir. Buna göre mescitleri imar etmekten maksat mescitlere girerken Allah'tan başka her şeyi ve şeytanın vermiş olduğu vesveseyi kalpten çıkarmaktır. Kalbi imar etmektir. Zahirîni yani bedenini temizlediğin gibi bâtınını da yani iç dünyanı da temizlemendir. Mescide girerken tüm meşgalelerini dışarda bırakmandır.⁵⁵ Böylece Baklî, namazın önemini, namazın içindeki ve dışındaki şartlarını tefsirinde işârî bir tarzda yorumlamaktadır.

2.2. Zekât

Sözlükte “artma, artıma, temizleme, bereket ve övgü” gibi manalara gelen zekât kelimesi⁵⁶ terim olarak da “Kur'an'da belirtilen sınıflara sarf edilmek üzere dinen zengin sayılan müslümanların malından alınan belli payı ifade eder.”⁵⁷ İnkârı küfür olup, farziyeti kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.⁵⁸

Baklî, “Nerede olursam olayım, O beni mübarek kıldı; yaşadığım sürece bana namazı ve zekâtı emretti.” (el-Meryem 19/31) ayetinin tefsirinde zekât kelimesinin sözlük anlamından hareketle zekât verme fiilini, kalbin özünün (sırrının) Allah'tan başka her şeyden temizlenmesi olarak ifade etmektedir.⁵⁹ Yine o, “Onlar ki, zekâtı verirler.” (el-Muminun 23/4) ayetinin tefsirinde zekât kelimesinin terim anlamından hareketle zekât verme fiilini görüntü ve ruhların Allah yolunda sarf edilmesi olarak açıklamaktadır.⁶⁰ Ayrıca o, Sehîl'den yapmış olduğu nakilde zekâtı malın ve bedeninin zekâtı olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bedenin zekâtı onu bütün günahlardan arındırmaktır. Malın zekâtı ise ondaki şüpheleri temizlemektir.⁶¹

Baklî, Allah'a âşık olmakla malın infak edilmesi hususunda da bir irtibat kurmaktadır. Bu meyanda o, “(Sadakalar) kendilerini Allah yoluna adayan, yeryüzünde dolaşmaya güç yetiremeyen fakirler içindir...” (el-Bakara 2/273) ayetinin tefsirinde Hakkı müşahede etmenin güzelliğini tadan kimsenin Hakka âşık olacağını bildirmektedir. Ona göre Allah'a âşık

⁵⁵ Baklî, Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an, 2: 6.

⁵⁶ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris, “Zkv”, *Mücmelü'l-lüga*, thk. Züheyr Abdu'l-Muhsin (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986), 1: 437; Ebû Abdîrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm el-Ferâhîdî, “Zkv”, *Kitabü'l ayn*, thk. Mehdi Mahzumî - İbrahim es-Semaraî (b.y.: y.y., ts.), 5: 394; İbn Manzûr, “Zkv”, 14: 358; İsfehani, “Sly”, 668; Mehmet Erkal, “Zekât”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2013), 44: 197.

⁵⁷ İsfehani, “Sly”, 669; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1: 329; Erkal, “Zekât”, 44: 197.

⁵⁸ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1: 329.

⁵⁹ Baklî, Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an, 2: 460.

⁶⁰ Baklî, Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an, 2: 549; 3: 115.

⁶¹ Baklî, Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an, 3: 115.

olmanın bir şartı da müşahede derecesinden düşmekten korkarak ve zihne gelen boş şeyleri def ederek malını ve canını daima Allah yolunda harcamaktır.⁶²

Baklî, zekâtın kimlere verileceğini haber veren ayetin tefsirinde de bu husustaki işârî yorumlarına devam etmektedir. Bu konudaki ayet şöyledir: “Sadakalar (zekâtlar) Allah’tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri (İslâm’a) ısındırılacak olanlara, (hürriyetlerini satın almaya çalışan) kölelere, borçlulara, Allah yolunda olana, yolda kalana mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir.” (et-Tevbe 9/60) Ayetten hareketle zekâtın sekiz sınıfa tahsis edildiğini ifade eden Baklî, fakirlerin bu sınıflamada birinci sırada yer aldığını belirtmektedir. Ona göre fakirler kalplerini ve bedenlerini dünya hayatından tecrit etmişlerdir. Onlar ebede yani sonsuzluğa muhtaçtırlar.⁶³ Görüldüğü gibi Baklî, asıl fakirliği mal, mülk yoksunluğundan ziyade insanın Allah’a ulaşamamasında görmektedir.

İkinci olarak zikredilen miskinler ise nefisleriyle her daim kulluk üzerindedirler. Kalplerinde ise Rububiyet nurları gizlidir. Bu meyanda o, Hz. Peygamber’den şu hadisi nakletmektedir: “Allah’ım, beni miskin yaşat, miskin öldür, miskinler zümresiyle haşret.”⁶⁴ Yine o, zekât verilen üçüncü kısım zekât memurlarını da bekâ nuruna dalmış istikamet ehli ve kalpleri Allah’a bağlı kimseler olarak tanımlamaktadır.⁶⁵

Dördüncü grupta yer alan kimseler gönülleri (İslâm’a) ısındırılacak olanlardır. Bunlar ise, kalplerindeki hassasiyetten ve niyetlerindeki duruluktan ötürü muhabbet yoluna girmeyi isteyen kimselerdir.⁶⁶ Beşinci gruptakiler ise kölelerdir. Bunlar Allah’a olan muhabbetlerinin lezzetinden dolayı kalplerini rehin veren ve nefisleriyle de Allah’ın yolunda çalışmaya devam eden kimselerdir.⁶⁷

Altıncı grupta borçlu kimseler yer almaktadır. Bunlar Allah’a kullukta bilgilerinin hakkını veremeyen, yerine getiremeyen kimselerdir.⁶⁸ Yedinci grupta ise Allah yolunda olanlar yer almaktadır. Bunlar ise nefislerine karşı mücadele eden kimselerdir.⁶⁹ Yolda kalmış yolcular ise sekizinci grubu

⁶² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 118.

⁶³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 26.

⁶⁴ Tirmizi, “Zühhd”, 37.

⁶⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 26.

⁶⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 27.

⁶⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 27.

⁶⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 27.

⁶⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fi Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 27.

oluşturmaktadır. Bunlar kalpleriyle ve ruhlarıyla ezelde ve ebette yolcu olan kimselerdir.⁷⁰ Böylece Baklî, zekât ibadeti ile alakalı ayetleri işârî bir tarzda ele almaktadır.

2.3. Oruç

Oruç Arap dilinde “savm” kelimesiyle ifade edilmektedir. Savm, lügatte tutmak anlamına gelmektedir.⁷¹ Terim olarak savm, kişinin kendini yeme, içme, cimâ ve istimnâ gibi orucu bozan şeylerden uzak tutmasına denir.⁷² İnkârı küfür olup, farziyeti kitap, sünnet ve icmâ ile sabittir.⁷³

Baklî, “Ey iman edenler, sizden öncekilere yazıldığı gibi, oruç, size de yazıldı (farz kılındı). Umulur ki sakınırsınız.” (el-Bakara 2/183) ayetinin tefsirinde orucun daha önceden resullere, nebilere, âriflere ve âşıklara farz kılındığı gibi yakîn ehline de farz kılındığını belirtmektedir. Bunun nedenini de beşerî kir ve pisliklerden insanın kendini kurtarması olarak açıklamaktadır. Yani insan, belirli günler içinde yeme, içme, cinsel arzu gibi nefsin isteklerinden uzaklaşmış olur. Böylece oruç sayesinde kendini korumuş ve büyük bir merteye elde etmiş olur.⁷⁴ Görüldüğü gibi Baklî “ey iman edenler” hitabını “ehl-i yakîn” olarak yorumlamaktadır.

Ramazan ayını müşahede nurlarının keşfedildiği ay olarak tanımlayan Baklî, oruç tutan kimsenin yemeden içmeden vazgeçtiği gibi oyundan, eğlenceden, günahlardan da vazgeçmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Allah'ı müşahede etmek isteyen kimsenin mutlaka isyankâr davranışlardan ve günahlardan kaçınmasına değinmektedir. Aksi takdirde Hz. Peygamberin de “Nice oruç tutanlar var ki, oruçlarından payları açlık ve susuzluktur.”⁷⁵ buyurduğu gibi bütün sevapları boşa çıkaracaktır.⁷⁶

Baklî, oruçla ilgili fikhî meselelere de değinmektedir. Bu hususta o, “Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta yahut yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. (İhtiyarlık veya şifa umudu kalmamış hastalık gibi devamlı mazereti olup da) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakiri doyuracak fidye gerekir...” (el-Bakara 2/184) ayetinin tefsirinde fikhî yorumlarda bulunmaktadır. Bu sadette o, hasta ya da yolcu olan kimselerin, oruç tutamayarak Allah'a

⁷⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 27.

⁷¹ Fîrûzâbâdî, “Svm”, 1: 1131; Ferâhîdî, “Svm”, 7: 171; İsfehani, *Müfredat*, 386; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1: 393.

⁷² İsfehani, “Svm”, 386; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1: 393.

⁷³ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1: 393.

⁷⁴ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 75.

⁷⁵ Ahmed b. Hanbel, 2: 373.

⁷⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 76.

yakınlaşmayı yarıda bıraktıklarını, durumlarını düzeltince bu yakınlaşmayı tekrardan sağlamaları gerektiğini ifade etmektedir. Ayrıca o, fidye vermenin de işârî yorumuna değinmektedir. Buna göre fidye vermek dünya hayatında züht hayatı yaşayan Allah dostlarına malıyla ve canıyla hizmet etmek demektir. Yine o, ayette geçen “taamü miskin” tabirindeki “miskin” kelimesini, “telvin”⁷⁷ makamında olup da “temkin”⁷⁸ makamına ulaşamayanlar olarak yorumlamaktadır.⁷⁹

2.4. Hac

Hac, Arapça’da ziyaret maksadıyla muazzam bir yere yönelmek ya da gitmek anlamına gelmektedir.⁸⁰ Terim olarak hac, “belli bir yeri, yani Kâbe’yi belli bir şekilde, belli bir vakitte, belli şartlarda ziyaret etmektir. İnkârî küfür olup, farzıyeti kitap sünnet ve icmâ ile sabittir.⁸¹ Kâbe ise (Beyt), müminlerin en az günde beş vakit kendisine yöneldiği kıblesidir.⁸²

Kulların Allah’a ibadetten bıkmaması için Allah’ın, kulları için ibadet vakitlerini muayyen hale getirdiğini ifade eden Baklî, bu durumun “Hac, bilinen aylardır...” (el-Bakara 2/197) ayeti gereği hac ibadeti için de geçerli olduğunu bildirmektedir.⁸³ Yine o, “Haccı ve umreyi Allah için tam yapın...” (el-Bakara 2/196) ayetinin tefsirinde hac ve umreyle ilk misak arasında bağlantı kurmaktadır. Zira bu hitap ile Allah, kullarından ilk misaklarını tamamlamalarını istemektedir. Haccın “temkin ehli” için, umrenin de “telvin ehli” için olduğunu beyan etmektedir. Yine o, haccı tamamlamayı Rububiyetin (Rablik) sırlarına, umreyi tamamlamayı da ubudiyetin (kulluk) hakikatine ulaşmak olarak yorumlamaktadır.⁸⁴

Baklî, Allah’ın evini ziyaret eden insanların üç kısma ayrıldığını ifade etmektedir. Birinci grup Allah’ın evine mallarıyla ve bedenleriyle gidenlerdir. Bunlar orada sevap almayı umut ederler. İkinci grup dünya ve

⁷⁷ Telvin, kulun Hakk’a ulaşmak için terbiye yolunda ilerlemesidir. Geniş bilgi için bk. Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, thk. Abdulhalim Mahmud (Kahire: Daru’l-mearif, ts.), 1: 189.

⁷⁸ Temkin, kulun Hakka ulaşmasıdır. Bunun da belirtisi bütün beşerî his ve duygularının iptal olmasıdır. Geniş bilgi için bk. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risalesi*, 1: 189.

⁷⁹ Baklî, *Arâisü’l-Beyân fi Hakâiku’l-Kur’an*, 1: 75.

⁸⁰ Ebü’l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk ez-Zebîdî, “hacc”, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-kâmûs*, thk. Mecmuatün mine’l-muhakkikîn (b.y.: Daru’l-hidâye, ts.), 5: 460; İsfehani, “hacc”, 366.

⁸¹ İsfehani, “Hacc”, 367; Mevsilî, *el-İhtiyar*, 1: 433.

⁸² M. Kâmil Yaşaroğlu, “Kâbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 24: 21-22.

⁸³ Baklî, *Arâisü’l-Beyân fi Hakâiku’l-Kur’an*, 1: 81.

⁸⁴ Baklî, *Arâisü’l-Beyân fi Hakâiku’l-Kur’an*, 1: 80.

içindekilerinden temizlenmiş bir kalp ile oraya giderler. Bunların amacı Allah'ın rızasına nail olmaktır. Üçüncü grup ise aşık ruhlarıyla Kabe'nin Rabbini müşahedeye giderler. Bunlar ise kurbet ve mağrifetin hakikatlerini talep ederler.⁸⁵

Arşın, meleklerin kiblesi, Kabe'nin de insanların kiblesi olduğunu belirten Baklî,⁸⁶ "Biz, Bey'ti (Kâbe'yi) insanlara toplanma mahalli ve güvenli bir yer kıldık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın). İbrahim ve İsmail'e: Tavaf edenler, ibadete kapananlar, rükû ve secde edenler için evim-i temiz tutun, diye emretmiştik." (el-Bakara 2/125) ayetinin tefsirinde Kâbe'nin insanlar için bir güvenlik ve emniyet yeri olmasının yanında Allah'ın bir eseri olduğuna dikkat çekmektedir. Kâbe'ye Allah'ın sınırlarını koruyarak giren kimselerin cehennem azabından emin olacağını zikretmektedir. Baklî, Abdurrahman Sülemi'nin Cafer-i Sadık'tan rivayet ettiği bir nakilde Kâbe'nin Hz. Muhammed olduğunu nakletmektedir. Zira, Hz. Muhammed'e iman eden ve onun risaletini tasdik eden kimse emanet ve güven alanına girmiştir.⁸⁷ Kâbe'nin temiz tutulmasından maksat da⁸⁸ kalplerin temiz tutulmasıdır. Zira kalp, Allah'ın kiblesidir.⁸⁹ Bunun yanında Kâbe'nin temiz tutulmasından kasıt, zahirî ve bâtinî evin, nefsanî ve şeytani düşüncelerden temizlenmesidir.⁹⁰ Görüldüğü gibi Baklî, kalbi Allah'ın bâtinî evi olarak yorumlamakta ve oranın da her türlü günahtan arındırılmasının lüzumuna işaret etmektedir.

Baklî, "Orada apaçık ayetler (ve) İbrahim'in makamı vardır. Kim oraya girerse o güvenliktedir. Ona bir yol bulup güç yetirenlerin Ev'i hacetmesi Allah'ın insanlar üzerindeki hakkıdır..." (el-Al-i İmran 3/97) ayetinin tefsirinde Kabe'yi, içindeki ayetlerden dolayı kendilerine Hakk'ın tecelli ettiği ariflerin aynası olarak görmektedir. Ona göre orada yer alan ayetler ise Allah'ın nefesine işaret etmektedir. Yine o, ayette geçen "makam-ı İbrahim"i ise rıza, teslim, yakîn ve bast kavramlarıyla açıklamaktadır.⁹¹ Bunun yanında o, "makam-ı İbrahim" ile ilgili farklı işârî yorumlara da atıfta bulunmaktadır. Bu sadette o, Muhammed b. Ali et-Tirmizi'nin; malı, canı ve

⁸⁵ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 180.

⁸⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 174.

⁸⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 62.

⁸⁸ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 69-70.

⁸⁹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 62.

⁹⁰ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 535-536.

⁹¹ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 176.

evladı dost olan Halil İbrahim'in hoşnutluğu doğrultusunda harcamalıdır, görüşünü de nakletmektedir.⁹²

Baklî, "Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur..." (el-Bakara 2/158) ayetinin tefsirinde Sefa ve Merve'nin, tecelli nurlarına sahip iki yer olduğunu beyan etmektedir. Yine o, Sefa ve Merve'nin Mekke için iki örtü olduğunu, Mekke'nin Harem için örtü olduğunu, Harem'in de Kâbe için örtü olduğunu belirtmektedir. Sefa ezele, Merve ebede işaret etmektedir. Yine Sefa ruhtur, Merve ise kalptir.⁹³ Görüldüğü gibi Baklî hac ile alakalı ayetleri tamamen zahîrinden koparmadan işârî bir tarzda ele almaktadır.

2.5. Kurban

Yakın olmak, yaklaşmak ve yakınlık anlamında "kurb" sözcüğünden türeyen kurban, "Allah'a yaklaşma vesilesi yapılan şeye" denir.⁹⁴ Yine, "kurban bayramında kurban kesim günlerinde Allah'ın rızasını ve sevap kazanmak maksadıyla kesilen hayvana denir."⁹⁵ Kur'an'da "kurb" kelimesinin dışında "büdn" (el-Hac 22/37), "zibh" (es-Sâffât 37/107), "hedy" (el-Maide 5/2-97), "behîme" (el-Hac 22/28) kelimeleri de kurban anlamında kullanılmaktadır.

Baklî, "Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat O'na sizin takvanız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır..." (el-Hac 22/37) ayetinin tefsirinde kesilen kurbanların etlerinin ve kanlarının Allah'a ulaşmasa da niyetinin ve kalbinin, ona ulaşacağını bildirmektedir. Ayrıca o, insanın takvasının Allah'a ulaşmasını da kişinin kötü şeylerden kaçınması ve ihlası olarak açıklamaktadır.⁹⁶

Baklî, "Biz, oğluna bedel ona büyük bir kurban verdik." (es-Saffat 37/107) ayetinin tefsirinde Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail'i boğazlama kıssasına atıfta bulunmakta ve burada yer alan bir inceliğe değinmektedir. Gerçek âşık maşuku için her zaman kendi nefsinin fedasını ister. Gerçek maşuk da her seferinde bu duruma mâni olmaya çalışır ve kendi nefsinin aşkı için feda eder.⁹⁷ Dolayısıyla Baklî kurban ibadetini adeta iki tarafın birbiri için fedakârlıkta yarışması olarak açıklamaktadır.

⁹² Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 176.

⁹³ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 1: 69-70.

⁹⁴ Ferâhîdî, "Grb", 5: 152; İsfehani, "Grb", 1193-1194.

⁹⁵ Mevsilî, *el-İhtiyar*, 4: 252.

⁹⁶ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 2: 540.

⁹⁷ Baklî, *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*, 3: 180.

Sonuç

İşârî ya da bir başka deyişle tasavvufî tefsir zahirî mananın ötesinde var olan manayı görebilmektir. Ancak işârî mananın makbul addedilmesi onun, zahirî manayla olan irtibatıyla ilişkilendirilmiştir. Zahirî manadan tamamen kopuk bir bâtnî mananın artık işârî manayla bir alakası yoktur. Bu yönüyle işârî ve bâtnî mana birbirinden ayrılmaktadır. Rûzbihan-ı Baklî'nin tefsirine bu gözle bakıldığında onun tefsirinin bir işârî tefsir olduğu rahatlıkla söylenebilir. Zira o, işârî yorumlarında zahirî manadan kopmamış, onları zımnen de olsa zahirle irtibatlandırmıştır. Bununla beraber az da olsa zahirden kopup, tamamen bâtnî manaya yönelmiştir.

Baklî'nin ibadetlere dair getirmiş olduğu işârî yorumlara bu zaviyeden bakmak yerinde olacaktır. Bu meyanda o, namaz, zekât, hac, oruç ve kurban gibi ibadetlere zahir anlamı dışında işârî anlamı yönüyle yaklaşmış ve söz konusu ayetleri bu çerçevede anlamıştır. Bunu yaparken de tasavvuftaki temel kavramlardan ve makamlardan istifade etmiştir. Bunun yanında kendinden önce oluşmuş tasavvufî bilgidен faydalanmış ve onu tefsirinde nakletmiştir. Bu yönüyle bakıldığında da Arâisü'l-Beyân'ın hem dirayet hem rivayet tefsiri olma özelliğine haiz olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Ağbal, Davut. "İbnü'l-Arabî'nin İşârî Tefsir Anlayışının Fikrî Arka Planı". *Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8 (2017): 221-271.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah. *Müsned*. 2. Baskı. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Ateş, Süleyman. *İşârî Tefsir Okulu*. Ankara: AÜİF Yayınları, 1974.
- Ay, Mahmut. "İşârî Tefsiri Yeniden Düşünmek", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24 (2011): 103-148
- Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr. *Arâisü'l-Beyân fî Hakâiku'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Ferid. 3 Cilt. Beyrut: Daru'l-kütübü'l-ilmîyye, 2008.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâil. *Sahih-i Buhârî*. 2. Baskı. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: y.y., 1988.
- Ceyhan, Semih. "Vecd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 42: 583-584. Ankara: TDV Yayınları, 2012.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Tarihi*. Ankara: İfav Yayınları, 2012.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Terimleri Sözlüğü*. 136-137. İstanbul: İfav Yayınları, 2011.

- Erkal, Mehmet. "Zekât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 44: 197. Ankara: TDV Yayınları, 2013.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. "zkv". *Kitabü'l ayn*. Thk. Mehdi Mahzumî - İbrahim es-Semaraî. 5: 394. 8 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. "svm". *Kitabü'l ayn*. Thk. Mehdi Mahzumî - İbrahim es-Semaraî. 7: 171. 8 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Ferâhîdî, Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed b. Amr b. Temîm. "Grb". *Kitabü'l ayn*. Thk. Mehdi Mahzumî - İbrahim es-Semaraî. 5: 152. 8 Cilt. b.y.: y.y., ts.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. "Sly". *el-Kâmûsü'l-muhit*. 1: 1304. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2005.
- Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. "Som". *el-Kâmûsü'l-muhit*. 1: 1131. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2005.
- Hoca, Nazîf. "Baklî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 4: 545-546. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed. *İhyaü Ulumu'd-Din*. Trc. Ahmet Serdaroğlu. b.y.: Akçağ Yayınları, ts.
- Gördük, Yunus Emre. *Tarihsel ve Metodolojik Açından İşârî Tefsir*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2013.
- İbn Acîbe, Ahmed el-Hasenî. *Tefsîru'l-Fâtihati'l-Kebîr*. Thk. Bessâm Mahmûd Bârûd. Ebû Dabi: el-Mücemmeu's-Sekâfî, 1999.
- İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyn Ahmed. "Zkv". *Mücmelü'l-lüga*, 1: 437. Thk. Züheyr Abdu'l-Muhsin. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1986.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. "Zko". *Lisanu'l-Arab*. 14: 358. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem. "Sly". *Lisanu'l-Arab*. 14: 465. 15 Cilt. Beyrut: Daru Sadr, ts.
- İsfehânî, Ragîb. "Hacc". *Müfredât*. Trc. Yusuf Türker. 366. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- İsfehânî, Ragîb. "Grb". *Müfredât*. Trc. Yusuf Türker. 1193. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- İsfehânî, Ragîb. "Sly". *Müfredât*. Trc. Yusuf Türker. 870. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- İsfehânî, Ragîb. "Svm". *Müfredât*. Trc. Yusuf Türker. 886. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- İsfehânî, Ragîb. "Zkv". *Müfredât*. Trc. Yusuf Türker. 668. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.

- Rûzbihan-ı Baklî'nin Arâisü'l-Beyân'ında İbadetlere Dair Bazı İşârî Yorumlar | 219
- Kara, Mustafa. "Fenâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 333-335. Ankara: TDV Yayınları, 1995.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Kuşeyrî Risalesi*. Thk. Abdulhalim Mahmud. 2 Cilt. Kahire: Daru'l-mearif, ts.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Letâifü'l-işârât*. Thk. İbrahim el-Besyunî. 2. Baskı. Mısır: el-hey'etü'l-mısriyyeti'l-amme, ts.
- Mevsilî, Abdullah b. Mahmud. *el-İhtiyar*. Dımeşk: Daru'r-risaleti'l-âlemiyye, 2009.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahih-i Müslim*. 2. Baskı. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Sülemî, Ebû Abdirrahmân Abdullah b. Habîb b. Rubeyyia. *Hakâ'iku't-tefsîr*. Thk. Seyyid İmran. 2 Cilt. Beyrut: Daru kütübi'l-ilmîyye, 2001.
- Şahinoğlu, M. Nazif "Ara'isü'l-beyan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3: 265. Ankara: TDV Yayınları, 1991.
- Tirmizî, Ebu İsâ Muhammed b. İsâ. *Sünen*. 2. Baskı. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Tosun, Necdet. "Sır". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 37: 115. Ankara: TDV Yayınları 2009.
- Uludağ, Süleyman. "İşârî Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 23: 424. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. "Keşf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25: 315-317. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Uludağ, Süleyman. "Mukarebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31: 204. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Uludağ, Süleyman. "Müşahede". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32: 152-153. Ankara: TDV Yayınları, 2006.
- Yaşaroğlu, M. Kâmil. "Kâbe". *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*. 24: 21-22. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk. "Hacc". *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-kâmû*. Thk. Mecmuatün mine'l-muhakkikîn. 5: 460. b.y: Daru'l-hidâye, ts.
- Zehebi, M. Hüseyin *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. Kahire: y.y., 1962.
- Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. 'Abdullah. el-Burhân fî 'ulûmi'l-Kur'ân. Thk. Ebu'l-Fadl ed-Dimyâtî. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2006.